

Kathryn Sikkink: The Justice Cascade: How Human Rights Prosecutions Are Changing World Politics.

1st ed. New York: W. W. Norton & Company, 2011, 342 stran, ISBN 978-0-393-07993-7.

Kathryn Sikkinková zastává v současnosti pozici profesorky na katedře politologie Minnesotské univerzity. Je uznávanou odbornicí v oblasti výzkumu mezinárodních norem a institucí, přičemž hlavním předmětem jejího badatelského zájmu je oblast lidských práv, kvalita mezinárodněprávních mechanismů, zahraničních a národních soudů a jejich podíl na tvorbě odpovědnější vládní politiky v zemích, které se minulých dekádách oprostily od různých forem autoritářských režimů a zahájily tak cestu demokratické konsolidace. Sikkinková je zároveň spoluvítězkou Grawemeyerovy ceny za myšlenky, které zlepšují světový řád, pro rok 2000.

Ve své knize *The Justice Cascade: How Human Rights Prosecutions Are Changing World Politics* se rozhodla o hlubší komparativní vhléd do problematiky tranziční spravedlnosti (*transitional justice*). V posledních zejména dvaceti letech v rámci vstupu mezinárodních soudních institucí se model trestní odpovědnosti státu zásadně proměňuje v model trestní odpovědnosti jednotlivce. Dlouho nebylo představitelné, že by hlava státu či politické individuality byly vtaženy do soukolí soudních těles, přičemž by tito jedinci byli učiněni zodpovědnými za prokazatelné porušování lidských práv v minulosti a následně potrestáni. Avšak skutečnosti týkající se kauz Augusta Pinocheta, Charlese Taylora, Slobodana Miloševiče a mnohých dalších zásadně ovlivnily a sjednotily justiční mechanismy v rámci celého mezinárodního systému. Primárním cílem knihy se tak stává obhajoba smysluplnosti a akceschopnosti nevládních organizací i mezinárodních institucí jako velmi účinných politických nástrojů pro státy, jež cítí zodpovědnost vůči svým občanům, kteří se (ať oni, či jejich příbuzní) v minulosti stali oběťmi represivních režimů. Studii lze chápat jako „hozenou rukavici“ názoru – zastávaného například Samuelem Huntingtonem a dalšími –, že trestní tribunály a obdobné snahy vypořádat se s porušováním lidských práv musí v zemi proběhnout buď okamžitě, nebo vůbec, neboť tyto procesy novým demokraciím neprospívají.

Výzkum je výsledkem trpělivé a dlouhodobé práce. Konečný dataset zemí napříč Evropou, Afrikou a především Latinskou Amerikou zahrnuje rozmanité množství kauz, za jejichž spouštěcí mechanismus jsou považovány Norimberský proces v letech 1945–1946 a Tokijský tribunál v letech 1946–1948.

V úvodu studie autorka seznamuje čtenáře s ústředním pojmem *justice cascade* a determinuje tři základní úrovně justice: a) *mezinárodní* (příkladem Haagský tribunál v Miloševičově kauze, Mezinárodní trestní soud v případě Umara al-Bašira či „hybridní“ Speciální soud pro Sierru Leone ve věci Charlese Taylora, v němž se kombinovaly mezinárodní a národní právní procesy), kdy státy jednájí typicky ve jménu OSN; b) *zahraniční* (příkladem jsou soudní přelíčení s bývalým chilským diktátorem Augustem Pinochetem vedená justicemi ve Velké Británii a Španělsku), kdy na půdě jednoho státu probíhá líčení s aktérem státu jiného; c) *národní*, a tedy situace, kdy si stát řeší své kauzy v rámci svých soudních těles (J. M. Bordaberry v Uruguayi). Sikkinková vnímá tyto tři úrovně v hierarchickém (kaskádovitém) interakcionistickém duchu teorie mezinárodních norem, přičemž tyto normy byly vytvořeny na samém počátku idejemi jednotlivců; postupem času se upevňují a posilují tyto hodnoty, které jako by demonstrovaly jediný správný postoj k otázkám vyrovnání s hořkým odkazem minulosti autoritářských režimů. Autorka tak mimoděk přináší zajímavý příspěvek do klasického sporu dilemat výzkumu mezinárodních vztahů, především z hlediska jejich institucionalizace.

Knihy je poté strukturována v rámci tří hlavních kapitol, které se snaží přinést odpovědi na tři výzkumné otázky. V první kapitole hledá Sikkinková již zmíněný důvod či zdroj

samotného vzniku mechanismů, které umožnily donutit významné politické a vojenské elity k odpovědnosti za jejich jednání v minulosti. V těch nejranějších případech byly první kroky k uplatnění spravedlnosti uskutečněny na takzvaných *semiperiferiích* států prostřednictvím aktivit regionálních organizací pro lidská práva, nevládních organizací a členů tranzičních vlád. Jednalo se především o reakci na tlak, který přicházel zevnitř států; v prvních případech nešlo o sdílení univerzálně platných norem, nýbrž o jakési pokusné laboratoře pracující mimo mezinárodní modely. Vygenerování mnoha záznamů díky zapojení soudů a komisí pravdy na poli národní justice potom sloužilo v určitých modifikovaných formách jako „návod“ pro další země.

Čtenáři se v tomto okamžiku nabízí logicky určitý prostor pro skepsi: Jsou opravdu jednání (byť morálně správná) jedinců či sociálních skupin a jejich ideje dostatečným hybatelem tak zásadní změny, jakou je rozhodnutí států dobrovolně podkopávat mechanismy, které doposud velmi účinně chránily beztrestnost politických elit? A co se vlastně stalo tak zásadního, když byl model trestní odpovědnosti, zakotvený v legislativě daných států již dlouho, aplikován až nyní? A také je zapotřebí uvědomit si související fakt, že důsledkem *justice cascade* může být – a mnohdy také je – narušení státní suverenity. Náleží hlubšímu bádání, kde přesně se nachází pomyslná hranice mezi tím, co lze vnímat jako vítané posilování interních legislativních mechanismů, a tím, co již znamená ohrožení státní suverenity. Typickým příkladem je dnes Guatemala, kde OSN v současnosti začíná částečně přebírat roli kontrolního mechanismu ve funkci žalobce, vyšetřovatele.

První kapitola se dále věnuje dění ve státech jižní Evropy, konkrétně v Řecku, Portugalsku a Španělsku. Řecko a Portugalsko využily v souvislosti s ukončením druhé světové války národní soudní tribunály ze všech zkoumaných zemí jako první. Zajímavostí je, že přestože demokratická tranzice probíhá ve všech třech zemích zhruba ve stejnou dobu, Španělsko až doposud soudních tribunálů nevyužívá, třebaže ve srovnání s druhými zeměmi byl frankistický režim daleko brutálnější. Někteří se domnívají, že Sikkinková tuto situaci dostatečně nevysvětluje. Je však třeba dát autorce za pravdu, když argumentuje tím, že důležitou roli v případě Španělska sehrál způsob přechodu, kdy si odstupující elity ponechaly důležitý stupeň kontroly nad tvorbou nové politiky v zemi, a dále je zkrátka fakt, že v současné době není *koho* hnát k trestní odpovědnosti; španělský soudce Baltasar Garzón sice zahájil v roce 2008 šetření více než 100 000 případů v rozpětí let 1936–1951, avšak doposud nebyl dohledán žádný žijící aktér z těchto let, který by hodlal podat návrh ke stíhání.

Sikkinková se poté přesouvá do Latinské Ameriky, kde Argentina inspirovala záhy celý region. Opět zde hraje roli způsob, jakým tranzice k demokracii proběhla, protože zatímco kolaps vojenského režimu v Argentině způsobený neúspěchem ve válce o Falklandy (Malvíny) s Velkou Británií umožnil takřka okamžité procesy s vojensko-politickými elitami předchozích vlád, sjednané přechody například v Brazílii či Uruguayi brzdily tyto aktivity obdobně jako v případě Španělska. Díky rozšíření vzorku zkoumaných zemí Sikkinková přidává vedle typu tranzice další proměnnou, a to úroveň represí během nedemokratického režimu v zemi. Tato proměnná však nemá sama o sobě zásadní význam.

Konkrétně v Argentině autorka považuje za velmi pravděpodobné, že brzký soud s juntami výrazně přispěl k celkovému posílení justice v dalších letech. Lze s tím do jisté míry souhlasit, neboť právě tato země patří z hlediska Latinské Ameriky k málu těch, jež mohou soudní složku státní moci označit za spíše nezávislou. Nicméně nabízející se tvrzení typu „časnější tribunály znamenají kvalitnější a nezávislejší justici do budoucna“ v tomto regionu neobstojí. Latinskoamerické státy obecně mají velké problémy s vyvážením všech tří složek státní moci, často bojují s klientelismem a korupcí, či dokonce s přítomností kriminálních praktik v politice.

V druhé kapitole se autorka zamýšlí nad tím, jak a proč se zmíněné ideje a praktiky v oblasti lidských práv staly normami a jak se regionálně a mezinárodně rozšířily. Ačkoliv zdůrazňuje roli třetí demokratizační vlny, která je pro pochopení zkoumaných událostí

důležitá, příchod demokracie do mnoha zemí v této době není dostatečnou vysvětlující proměnnou, neboť jen zhruba polovina z nich přistupuje k trestním tribunálům s bývalými aktéry minulých režimů. Doplňujícím aspektem teorie se tak stává tvrzení, že teprve na začátku devadesátých let minulého století byla oblast lidských práv na takovém stupni legalizace a institucionalizace, že mohl nastat proces difuze norem. Vyspělost domácích justičních systémů a příklady z ostatních zemí tak lze považovat za dostatečně silný předpoklad pro přijetí a následné sdílení mezinárodněprávního úzu od regionální úrovně ke globální. Z tohoto tedy vyplývá, že pokud jde *justice cascade* ruku v ruce s demokratizační vlnou, jen stěží se rozšíří do některých oblastí světa, například na Středním východě, ve Střední Asii atd.

Ideje a praktiky *justice cascade* se dle Sikkinkové šíří různými směry. Situaci, kdy zažité a prověřené modely (byť v nějaké modifikované formě) jedněch zemí aplikují na své vlastní mechanismy země jiné, autorka nazývá *horizontální difuzí* (příkladem je inspirace Uruguaye Argentinou a Chile). Další variantou je *vertikální difuze*, u níž autorka rozlišuje rozšíření odzdoła nahoru a odshora dolů. V prvním případě jde o akci zevnitř státu k nevládním a mezinárodním organizacím. Druhý příklad znamená obrácený postup, kdy mezinárodní a regionální soudy pomáhají konsolidovat domácí právní systém. V tomto ohledu naráží Sikkinková na problematiku *horizontální odpovědnosti*, jak ji formuloval Guillermo O'Donnell (horizontální odpovědnost hraje důležitou roli pro vyvážení všech tří základních složek státní moci, lze ji chápat jako kontrolu, kterou uplatňují státní úřady nad dalšími státními tělesy); na základě pravdivosti této teorie v podstatě potvrzuje svou vlastní: vstup externích sil do politických procesů uvnitř států opravdu může tyto procesy posilovat, vést politické elity k větší zodpovědnosti – nejen v oblasti soudnictví. Jinými slovy, mezinárodní vliv může posilovat horizontální odpovědnost státu. I tak tím ale stále není zodpovězena otázka, proč se elity této situaci chtějí dobrovolně vystavit.

Autorka celý proces dělí na tři hlavní fáze: první začala zmíněnými soudy v Norimberku a Tokiu, druhá událostmi v Portugalsku, Řecku a Argentině a třetí Sikkinková chápe jako znovuoživení justice v souvislosti s trestními tribunály pro bývalou Jugoslávii a Rwandu. Velký význam přikládá Římskému statutu Mezinárodního trestního soudu z roku 1998, který chápe jako normativní zastřešení mezinárodního a humanitárního práva, přičemž události v Římě vnímá jako důsledek procesů, které začaly v Norimberku a pokračovaly v linii Atény, Buenos Aires, Madrid, Londýn, Ženeva...

Sikkinková odmítá vnímat toto šíření tribunálů jako „nákazu“, která se děje nějakým samovolným způsobem. Na konkrétních případech velmi přesvědčivě dokazuje, že za vším tím stojí skupiny zainteresovaných lidí, které nazývá *aliance podporující změnu*. Tyto skupiny pracující v souladu se shodným smýšlením svých vlastních vlád a v návaznosti na spolupráci s dalšími aktéry (nevládními či profesionálními organizacemi zaměřenými na danou problematiku). Z hlediska teorií mezinárodních vztahů lze tedy říci, že právě jednání jednotlivých aktérů a sociálních skupin ovlivňují strukturu národních, zahraničních i mezinárodních zájmů. Přitom právě onen globální rozměr zásadně podporuje a upevňuje normativní základ v oblasti trestního práva. Je zapotřebí upřesnit, že zmíněný globální rozměr, který přerostl v transnacionální justiční síť, není zpočátku konzistentním a jediným celkem, spíše se skládá z mnoha dalších – vzájemně se někdy překrývajících – sítí regionálního charakteru.

Třetí část knihy je věnována účinku trestních tribunálů a je bezesporu největším přínosem celé studie. Především jde o vyvrácení předpokladu, že větší tlak na prosazení právních norem a možnost potrestání povede ke zvýšení represivních opatření v zemi a k dalšímu porušování lidských práv. Studie pracuje s tezí, že v rámci zkoumané periody jsou politické elity postaveny do situace, kdy prospěch plynoucí z jejich vlastních represí zůstává oproti minulým rokům konstantní, avšak jejich individuální odpovědnost a riziko potrestání se zvyšuje. Co je však klíčové pro jejich přehodnocení těchto rizik? Je pouhý strach z potrestání dostačujícím vysvětlujícím faktorem, či dochází k socializaci těchto

aktérů zkoumanými normativními procesy probíhajících soudů? Dle autorky jde o kombinaci obojího. Zásadní je asociace mezi porušováním lidských práv a běžným zločinem, neboť model individuální trestní odpovědnosti je primárně odvozen z pravidel národních soudních systémů, které pracují (či by alespoň měly) jednoznačně a transparentně: za prokázany zločin následuje adekvátní trest.

Sikkinková se tak dostává do diskutabilní pozice, neboť má pocit, že tento „jednoduchý“ model není slučitelný s běžnou zahraniční politikou některých vlád. Myšleno takovou politikou, která má mnohdy ne zcela jasné cíle, dokáže vysílat jednotlivým zemím spíše zmatečné signály, kterých se samozřejmě některé vlády rády chopí a vyloží si je po svém. Je zřejmé, že naráží především na Spojené státy, které mají stále – a dle jejích vlastních slov do budoucna i mít budou – problémy jednak s ratifikací Římského statutu, jednak s přijetím konceptu, kterým se řídí Mezinárodní trestní soud, třebaže Obamova administrativa na rozdíl od té Bushovy doznává určitého pozitivního posunu, především právě z hlediska fungování Mezinárodního trestního soudu. Na každý pád je těžší dezinterpretovat proces vedený proti porušování lidských práv než jakási obecná prohlášení, doporučení a stanoviska zahraničních vlád.

K úvaze se však nabízí další úhel pohledu, a to jakým způsobem hodnotit efektivitu zahraniční politiky v okamžiku, jsou-li tyto aktivity doprovázeny například finanční pomocí, která je podmíněna prokazatelnými výsledky na poli soudnictví, pravidelným monitoringem a hodnotícími zprávami, na jejichž základě se buď v pomoci pokračuje, či ne. Šlo by nicméně o další samostatný výzkum, lze tedy ponechat lehkou skepsi Sikkinkové ohledně dopadu zahraniční politiky coby předmět dalšího bádání budoucím studiím. Podstatný je prokazatelný závěr analýzy, který jednoznačně říká, že snaha vyrovnat se s minulostí problematiku lidských práv ve většině případů zlepšila, nedošlo k obávaným převratům a represím ani poničení křehkých nových demokracií, navzdory předpovědím opaku.

Kniha integruje různé přístupy v oblasti mezinárodních vztahů, přičemž autorka poznamenává, že není dobré soustředit se na to, jak dané teorie chápou daný politický moment. Nechce ani paušalizovat tím, že její studie vyžaduje nějaký smíšený teoretický model. Je zřejmé, že teorie racionální volby dokáže vysvětlit krátkodobé interakce a strukturální konstruktivismus se jasně vymezuje proti naturalistické představě, že ideje jsou pouze odrazem (pravým, či falešným) reality, tezí, že naopak realitu vytvářejí. Sikkinková však tvrdí, že ani jeden ze dvou přístupů nedokáže uspokojivě vysvětlit, *jak a proč dochází někdy k zásadním změnám ve světové politice*. Zda jde o variantu, že „nejlepší argument může někdy prostě zvítězit“, či o zakořeněnou touhu po spravedlnosti, na to nelze jednoznačně odpovědět. Nicméně autorka pevně věří, že současný svět, v němž roste potenciál vést k zodpovědnosti ty, kteří se dlouho schovávali za štít imunity, je světem, v němž bude násilí a porušování lidských práv ubývat.

Závěrem lze ještě říci, že výjimečným specifikem knihy jsou především občasná překlenují ryze odborného stylu psaní a rozostření kontur politologického jazyka, kdy čtenář získává zajímavé informace skrze osobní postřehy a vzpomínky pisatelky samé. Tím se text stává i přes zdánlivou syrovost tématu velmi čtivým a obohacujícím a lze jej vřele doporučit.

Jiří Erben

Literatura

- Huntington, Samuel (2008): *Třetí vlna*. Praha: Centrum pro studie demokracie a kultury.
- March, James G. – Olsen, Johan P. (1984): The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life. *American Political Science Review*, Vol. 78, No. 3, s. 734–749.
- O'Donnell, Guillermo (1998): Horizontal Accountability in New Democracies. *Journal of Democracy*. Vol. 9, No. 3, s. 112–126.